

SOĞMATAR'DA ETÇ IV DÖNEMİNE AİT PIŞMIŞ TOPRAK İKİ İNSAN FİĞÜRİ

TWO ANTHROPOMORPHIC CLAY FIGURINES FROM THE EBA IV PERIOD IN SOĞMATAR

ДВЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ФИГУРЫ ТЕРРАКОТА IV-ГО ПЕРИОДА РАННЕГО БРОНЗОВОГО ВЕКА ИЗ СОГМАТАР

Süheyla İrem MUTLU*
Semih MUTLU**
Celal ULUDAĞ***

ÖZ

Bölgelere göre farklılık gösteren ve kendi içinde temel özelliklere sahip olan ve Eski Yakın Doğu kültürleri tarafından üretilen objeler arasında oldukça yaygın bir grubu oluşturan figürinler, kültürlerin ve kültürel ilişkilerin belirlenmesinde önemli konumda yer almaktadır. Kuzey Suriye yerleşimlerinde MÖ 3. Binyılın orta evresinden geç evresine kadar yoğun kullanım görmüş olduğu bilinen ve belirli bir karakteristik özelliğe sahip olan konumuza ait Orta Fırat Bölgesi'ne ait pişmiş toprak figürinler, stilistik özellik olarak Suriye'nin diğer bölgelerinden ve Mezopotamya'daki yerleşimlerden ele geçen figürinlerden ayrılmaktadır. Soğmatar Nekropol Alanında, Erken Tunç Çağı IV evresine tarihlendirilen kaya oyuğu mezarların ikisinden ele geçen pişmiş toprak iki insan figürininin, Orta Fırat'ta ortaya çıkarılan figürinler ile stilistik olarak dikkat çekici ölçüde benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Soğmatar'dan ele geçen figürinlerin, bölgede Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısında yoğun olarak tespit edilen kuyu tipi kaya oyuğu mezarlar içerisinde ele geçmesi, söz konusu figürinlerin tarihlendirilmesi ve işlevselliği hakkında bilgi verir nitelikte değerlendirilebilir. Ayrıca Soğmatar'daki kaya oyuğu mezarlarda figürinler dışında ele geçen çanak-çömlek verileri ve diğer buluntu gruplarının da dönem olarak MÖ 3. Binyılın ikinci yarısına ait özellikler taşıyor olması, bu figürinlerin tarihlendirilmesiyle ilgili de fikir yürütülmesine katkı sağlar niteliktedir. Ayrıca konumu itibarıyla kayalık bir alanda bulunan Soğmatar yerleşiminde ortaya çıkarılan kaya oyuğu mezarlardan ele geçen Erken Tunç Çağı'nın geç evresine ait, Orta Fırat özelliği gösteren bu pişmiş toprak figürinlerin varlığı, Soğmatar'ın Kuzey Suriye kültürünün yayıldığı alan içerisine girdiğini göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soğmatar, Erken Tunç Çağı, Pişmiş Toprak, İnsan, Figürin, Kaya Oyuğu Mezar

ABSTRACT

The figurines, which differ according to the regions and have basic features in themselves and constitute a very common group among the objects produced by the cultures of the Ancient Near East, play an important role in determining the cultures and cultural relations. The antropomorphic clay figurines it is known to have been used extensively in the northern Syrian settlements from the middle to late phases of the 3rd Millennium BC and belonging to the Middle Euphrates, which have a certain characteristic feature, differ in stylistic features from the figurines recovered from other parts of Syria and from the settlements in Mesopotamia. It is seen that two antropomorphic clay figurines recovered from two of the rock-cut graves dated to the Early Bronze Age IV in the Soğmatar Necropolis area have stylistically similarities with the figurines uncovered in the Middle Euphrates. The fact that the figurines recovered from Soğmatar was found in the rock-cut tombs found in the second half of the Early Bronze Age in the region can be considered as providing information about the dating and functionality of these figurines. In addition, the fact that the pottery data obtained from the rock cave tombs in Soğmatar other than figurines and other finds belonging to the second half of the 3rd millennium BC in terms of period also contributes to the idea of dating these figurines. In addition, the presence of these terracotta figurines belonging to the Middle Euphrates in the later phase of Early Bronze Age, which was recovered from the rock-cut tombs unearthed in the

* ORCID: 0000-0001-7935-2890 Arş. Gör., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63300-ŞANLIURFA. suirem@gmail.com

** ORCID: 0000-0003-2920-6275 Öğr. Gör., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63300-ŞANLIURFA. semihmutlu@harran.edu.tr

*** Şanlıurfa Müzesi Müdürü, celaluludag63@hotmail.com

Soğmatar settlement in a rocky area, is also important in terms of the fact that Soğmatar entered into the area where Northern Syrian culture spread.

Key Words: Soğmatar, Early Bronze Age, Clay Figurine, Anthropomorphic, Rock-cut grave

АННОТАЦИЯ

Статуэтки, которые различаются по регионам и имеют в себе основные черты и составляют очень распространенную группу среди предметов, произведенных культурами Ближнего Востока. Они играют важную роль в определении культур и культурных связей. Терракотовые статуэтки из района среднего Евфрата, которые, как известно, широко использовались с середины до конца 3-го тысячелетия до н.э. в северных сирийских поселениях, как стилистическая особенность, отличаются от статуэток, найденных в других частях Сирии и от статуэток из поселений Месопотамии. Видно, что две терракотовые человеческие фигуры, найденные из двух вырубленных в скале гробниц, относящихся к раннему бронзовому веку IV в районе некрополя Соğматар, имеют стилистическое сходство со статуэтками, обнаруженными в районе среднего Евфрата. Тот факт, что статуэтки, извлеченные из Соğматар, были обнаружены в каменных полостях скважинного типа, которые были интенсивно использованы во второй половине раннего бронзового века, можно использовать для датировки и функциональности статуэток. Кроме фигурок и других находок, относящихся ко второй половине III тысячелетия до н.э., полученные данные о гончарном деле из могил скальных пещер в Соğматар, также способствует идее датирования этих фигур. Наличие этих поздне-терракотовых статуэток раннего бронзового века из могил поселения Соğматар, расположенном в скалистом районе указывает, что Соğматар входит в район распространения культуры северной Сирии.

Ключевые слова: Соğматар, ранний бронзовый век, терракота, человек, статуэтка, погребение в скале.

1. Giriş

Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin ise 40 km. kuzey doğusunda Tek Tek dağlarında önemli pınarların bulunduğu bir alanda bulunmaktadır (Albayrak 2010, 99; Albayrak-Mutlu 2014, 337; Albayrak-Mutlu 2015, 259; Albayrak 2015, 238; Albayrak-Mutlu 2018, 525; Albayrak 2019a, 651).

Erken Tunç Çağı'nda ve Roma Dönemi'nde Nekropol alanı olarak kullanılan Soğmatar, Özellikle M.S. 2. yüzyılda Ay Tanrısı Sin'e tapınım ile ön plana çıkar. Bu tapınımı gösteren en önemli buluntu höyüğün güneyindeki tepenin kuzey ucundaki iki rölyef (Albayrak 2016, 318; Mutlu-Albayrak 2018, 139) ve bunların yanlarındaki Süryanice yazıtlardır.

Soğmatar'ın bulunduğu alan çoğunlukla alçak tepeler şeklinde kayalıklardan oluşmaktadır (Albayrak-Mutlu-Mutlu-Çelik 2018, 265; Çelik-Albayrak 2019, 39). Alana girişte sağ taraftaki alçak tepenin eteklerinde bir Nekropol, daha ilerde bir höyük, höyüğün kuzey, güney ve batı yönündeki tepelerin üzerinde kaya mezarları yer almaktadır. Bu mezarlar, höyük etrafında bir daire çizer şekilde konumlandırılmıştır. Ayrıca bazı tepelerin eteklerinde ana kaya oyularak yapılmış kutsal alan ve yaşam alanı olarak kullanılan mekanlar yer almaktadır (Albayrak-Mutlu 2014, 338).

Soğmatar'ın girişinde sağdaki alçak kayalık tepenin güneye bakan eteklerinde bir Nekropol alanı yer alır. Kaya mezarlardan yetmiş iki tanesi Nekropol alanında, üç tanesi de Nekropol alanının en yüksek noktasındaki düzlükte olmak üzere, toplamda yetmiş beş adet kaya mezarı bulunur. Nekropol'deki bu yetmiş iki mezarın tümü, Erken Tunç Çağı'nda açılmış olan ancak, Roma Dönemi'nde de kullanılmaya devam edilen kaya oyuğu mezarlardır. Mimari özelliklerine göre Nekropol alanındaki bu mezarlardan elli tanesi Erken Tunç Çağı'na, on iki tanesi de Roma Dönemi'ne aittir. Diğer on mezar ise, Roma kaya mezarı mimarisine uyarlanmaya çalışılırken yarım bırakılmıştır (Albayrak 2019b, 187). Bu yüzden söz konusu bu on adet mezar her iki dönemde de kullanım görmüş ve hem Erken Tunç Çağı hem de Roma Dönemi kaya mezarı mimari özelliği göstermektedir.

Makalemizin konusunu oluşturan pişmiş toprak figürinler, Soğmatar Nekropol Alanı'nda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında şu ana kadar elli tanesi saptanan ve Erken Tunç Çağı III-IV evresinde Kuzey Suriye'de Orta Fırat Bölgesi'nde yaygın olarak görülmeye başlanan ve kronolojik olarak Erken Tunç Çağı'nın geç evresine (MÖ 2350-2000) tarihlendirilen kaya oyuğu mezarlardan olan K-56 ve K-73 Numaralı mezarlarda tespit edilmiştir.

Figürinlerin Kullanım Alanları ve İşlevleri

Figürinler geçmiş toplumların yaşam şekillerinin, inanç biçimlerinin ve kültürel unsurlarının somut birer göstergesidirler ve buldukları toplumların yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak çeşitli şekillerde kullanım görmüşlerdir. Pişmiş toprak figürinler toplumlarda günlük hayat hakkında bilgilendirici olma potansiyeline sahip bireysel nesnelere yerine gruplar olarak değerlendirmek, kullanım kalıpları ve zaman içindeki değişimi gibi bilgilere de ulaşılabilmesi açısından önemlidir. Nitekim bölgelere göre farklılık gösteren ve kendi içinde temel özelliklere sahip olan ve Eski Yakın Doğu kültürleri tarafından üretilen objeler arasında oldukça

yaygın bir grubu oluşturan figürinler, diğer buluntu gruplarıyla birlikte bir bütün olarak değerlendirildiğinde hem tarihlemeye hem de bölgeler arası kültürel ilişkilerin belirlenmesinde önemli konumda yer almaktadır.

Orta Fırat Bölgesi'nde yaygın olarak tespit edilen Erken Tunç Çağ figürinlerinin bulunduğu alanlar arkeolojik olarak kimi zaman tam olarak belirlenememiş olsa da genellikle halkın günlük ortak aktivitelerini gerçekleştirdiği yerlerde ele geçmiş oldukları bilinmektedir. Buna göre ev yıkıntılarına ait kalıntılar arasında, avlu ve sokaklarda evlere bitişik olarak tespit edilmişlerdir. Selenkahiye yerleşiminde birkaç figürinin nişler, kapılar, fırınlar ve duvarlar altındaki boşluklara kasıtlı olarak atıldığı ve üzerine yeni inşaatlar yapıldığı belirtilmektedir. Söz konusu antropomorfik figürinlerin bölgede en çok yayılım gösterdiği Erken Tunç Çağın iki geç yerleşimlerinden olan Tell Halawa ve Selenkahiye yerleşimlerinde tespit edildiği üzere daha çok günlük işlerin yapıldığı evlerde kullanım gördüğü ortaya çıkarılmıştır (Cooper 2006, 117-118).

Figürinlerin işlevleri ve konumları hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir grup görüşe göre figürinler oyuncaklar olarak nitelendirilirken, diğer bir görüşe göre de kült, ritüel ve ayinle bağlantılı olarak tanrıyı/tanrıçayı veya ibadet edenini temsil ettiği şeklinde nitelendirilmiştir. Belirli tasvir konularına göre figürinlerin kullanımına yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlere göre figürinler ile ilgili, dini anlama sahip oldukları, ev – ocak kültüründe kullanıldığı ve evin, ailenin koruyan tanrıları olduğu, emniyeti, sağlığı, bereketi büyümlü kuvvetiyle korunma amaçlı bulunduruldukları, mezarlarda bulunanlar için ölümle, ruhani dünya ile ilişkili oldukları, amulet gibi bir yere asıldıkları ya da boyunda taşındıkları ve oyuncak oldukları gibi görüşler bulunmaktadır (Özgüç 1943, 66). Buna ek olarak figürinler, buldukları yerler, sayı olarak çokluğu ve birçok yerleşim merkezinde bulunması ile de anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anadolu'da ele geçen figürinlerin çok az bir kısmının mezar buluntusunu oluşturduğu bilinmektedir. Belirli merkez yerleşimler dışında, çoğunlukla figürinlerin evin içinde, ocağın yanında, temel ve düşmüş taşların arasından, kalın toprak yığıntıları içinden diğer kültür eşyası ile birlikte ele geçtiği görülmektedir (Hodder 2006, 7, 8). Figürinler üzerinde yapılmış olan araştırmalar taşıdıkları anlamların farklılığına ve taşıdıkları değişik sosyal bağlamlara göre de değişiklik göstermektedir. Bir figürin sunak üzerine yerleştirilmiş şekilde bulunursa, ilahi bir anlam, fakat başka figürin parçalarıyla beraber, çöp alanlarına atılmışsa, açık alanlarda kırılmış bir şekilde ele geçiyse dünyevi bir açıklama aranması gerektiği düşünülmektedir (Özgüç 1943, 65).

Figürinler hakkındaki diğer bir önemli gözlem ise, bunlardan büyük çoğunluğunun kırılmış olduğu yönündedir. Bazı figürinler içinde bulunduğu yapının çökmesi sonucu kırılmış olsa da, çoğunun kullanımları sırasında kasıtlı olarak, çoğunlukla boyun kısmından birçok örnekte de bel seviyesinde veya altında kırılmış oldukları görülmektedir. Figürinlerin sihir gücüne sahip araçları temsil ettikleri ve bu güce dayanarak kırıldıklarında bir hastalığın sona ermesi ya da kötü niyetli bir hayaletin kovulması gibi bazı etkileri yarattığı yönünde görüşler bulunmaktadır (Cooper 2006, 120-121). Buna göre çoğu durumda, nesne kullanıldıktan ve büyümlü gücünden boşaltıldıktan sonra da kenara atılmaktadır.

Orta Fırat Bölgesi'nde ETÇ III-IV Evresi Figürinlerin Kültürel Yayılım Alanları

Erken Tunç Çağı Orta Fırat yerleşimlerinde tespit edilen konumuzu oluşturan bu pişmiş toprak figürinlerin ele geçtikleri alanlar dikkate alındığında, MÖ III. Binyılın orta evresinden geç evresine kadar kullanım görmüş oldukları anlaşılmaktadır (Cooper 2006, 117). Bununla birlikte Kuzey Fırat Vadisi'nden ele geçen figürinlerin stilistik özellikleri bakımından Suriye'nin diğer kültür bölgelerinden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar figürinlerin kesin kültür sınırları belirlenmemiş olsa da Güneydoğu'ya Tell Bi'a'ya kadar ilerledikleri ve doğuda da Tell Chuera'ya kadar yayılım gösterdiği bilinmektedir (Liebowitz 1988, 26; Meyer – Pruss 1994, 53–54). Kuzey içine sınır Anadolu içlerine Fırat'ın yukarı hattı boyunca devam etmektedir. Şu ana kadar bu figürinlerin en çok yoğunlaştığı yer olarak Erken Tunç Çağı kent merkezlerinin odağı olan Kuzey Suriye Fırat yerleşimlerinin bulunduğu alan gösterilmektedir (Cooper 2006, 117). Döneme ait figürinlerin saptandığı başlıca merkezler Tell el'Abd (Toueir 1978, 6–9, pl. I–V; Sakal 2019, Pl. 3-11); Tell Bi'a (Brandes-Selz 1989, figs 279); Tell Chuera (Badre 1980, pl. XXXII: 10–14, XXXIII: 15, 25–7; pl. XXXIV: 31–2, 35; Orthmann 1986, fig. 3, 11–14, 29–32; Moortgat-Correns 1988, fig. 25; Moortgat 1960, 43, Abb. 43 a, b, c.); Harran (Yardımcı 1992; Yardımcı 2007; Çetin 2012, Mutlu 2019). Tell Habuba Kabira (Badre 1980, pl. XLVIII–IX); Habuba Kabira Sud (Rouault-Masetti-Rouault 1993, no. 152); Tell Hadidi (Dornemann 1989, pl. 10; Rouault-Masetti-Rouault 1993, no. 285; Halawa (Meyer-Pruss 1994, 1–127, 129–329; Meyer 2008, 349–363); Hama (Fugmann 1958, fig. 64; Badre 1980, pl. IV: 74–5 (J5)); Tell Hammam et-Turkman (Van Loon 1988, pl. 176–7); Meskené-Emar (Beyer 1982, 101, fig. 1); Tell Selenkahiye (Badre 1980, pl. XXXIX; Liebowitz 1988, 4–15, pl. 1; Van Loon 1973, 155, Fig. 7); Chagar Bazar (Mallowan 1937, Fig. 9: 4); Mari (Parrot 1956, Pl. LXVIII: 133, 649 ve 399); Tello (Barrelet 1968, Pl. LII: 548); Tell Brak; Tell Umm el-Marra (Petty 2004) yerleşimleri olarak bilinmektedir (**Harita 1**).

Ayrıca yayılım alanları da göz önüne alınarak Kuzey Suriye Fırat Vadisindeki alanlardan gelen figürinlerin belirli bir bölgesel stili temsil ettiği anlaşılmaktadır. Tell Asmar yerleşimi gibi Güney Mezopotamya'daki yerleşimlerden ele geçen Akkad ve III. Ur Hanedanlığına ait pişmiş toprak figürinlerin Kuzey Fırat Vadisinde ele geçenlerden farklılık gösterdiği ve farklı bir geleneği temsil ettikleri görülmektedir.

ETÇ III-IV Evresi Figürinlerin Ortak Özellikleri

Belirgin ortak özellikler taşıyan bu pişmiş toprak figürinler, M.Ö. 3. Binyılın ikinci yarısında Mezopotamya'da ortaya çıkmaya başlamıştır ve M.Ö. 3. Binyılın ikinci yarısından Orta Tunç Çağı başlarına kadar Orta Fırat Bölgesi'nde yoğun olarak ele geçmiş olan yeni antropomorfik pişmiş toprak figürinler, yassı bir üst gövde ve geniş tabanlı sütun benzeri bir alt gövdeye sahiptir. Biçimlendirmeye, süslemeye, başın tasarımı, kolların pozisyonu gibi özellikle hem coğrafi hem de kronolojik farklılıklara göre değişkenlik göstermektedir. Özellikle Balih Nehri üzerinde Tabqa Bölgesi'nde, Harran ve Tell Bi'a arasındaki alanda ele geçen figürinlerde süsleme teknikleri ve baş şekline göre farklılıkların varlığı bu durumu gösterir nitelikte değerlendirilebilir.

Genellikle bu dönemin pişmiş topraktan yapılmış olan insan figürinleri el yapımıdır ve en çok ayakta tasvir edilmişlerdir. Figürinlerin çoğu, yayvan, hafif içbükey, figürlerdir (Liebowitz 1988, 4). Ayakta durmasına yardımcı olan dairesel veya oval tabanlara sahip, sütun şeklinde duran, insan formunun doğal hatlarını pek de yansıtmayan bir alt gövdeye sahiptirler (Petty 2004, 194-5). Figürinlerin çoğunun tabanının, çıplak ayaklardan ziyade uzun elbiselerdeki durgun figürleri gösterdiği anlaşılmaktadır. Figürinlerin yüzleri genellikle belirgin ve genellikle gaga şeklinde oldukça belirgin burunlara sahiptir, ağız ve çenede çoğunlukla göze çarpan bir eksiklik dikkati çekmektedir (Liebowitz 1988, 4). Eski Mezopotamya'da ağız, antropomorfik bir görüntünün canlanması ile ilişkili olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu nedenle, ağız ihmal edilmesi, diğer doğal olmayan özelliklerle birlikte, nesnelerin asla canlanamayacağı anlamına geldiği yönünde değerlendirilmektedir ve bu figürinlerin daha çok sembolik olarak kabul edilmesinin daha uygun olduğu düşünülmektedir (Petty 2004, 197).

Söz konusu figürinler çoğunlukla dua eder şekilde, gövde üzerinde eller göğüslerini tutmakta ve bazı örneklerde de kollarını her iki yana açmış bir şekilde betimlenmişlerdir. Figürinlerde vücudun üst kısmı ve özellikle boyun kısmına yapılmış olan kolye ve süsler, şerit bant ve kesik çizgiler biçiminde ayrıntılı işlenmiştir. Bu dönemde figürinlerin saç stilleri ile başlıklarına da önem verilmiştir. Kadınların saçları kıvrıkcık, lüle biçiminde ayrıntılı işlenmiş olup saçlar başın arka kısmında belirginleştirilmiş, az da olsa bazı figürinlerin saçları başın her iki yanına işlenmiştir.

Soğmatar'da Kaya Oyuğu Mezarlardan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler

Tüm bu verilen bilgiler ve veriler bağlamında pişmiş topraktan yapılmış olan Orta Fırat Bölgesi tipi figürinlerin sınırları içerisinde kalan Soğmatar Nekropol Alanı'nda, Erken Tunç Çağı sonuna ait mezarlardan ele geçen pişmiş toprak figürinlerin de bu geleneği temsil ettiği ve bölgesel ve dönemsel olarak bu figürinlerle paralellikler gösterdiği saptanabilmektedir. Harran Ovası'nın doğusunda, kayalıklar arasında yer alan Soğmatar'dan ele geçen figürinlerin daha çok Balih Nehri'ne yakın olan Harran, Tell Bi'a, Tell Chuera'da ele geçenlerle büyük benzerlikler taşıması, daha çok kültürel ilişki içerisinde olduğu bölge ve yerleşimlerle ilgili bilgi verir nitelikte değerlendirilebilir.

Söz konusu figürinler, Soğmatar Nekropol Alanı'nda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında şu ana kadar elli tanesi saptanan ve MÖ 3.binyılın son çeyreğinde, Erken Tunç Çağı III-IV evresinde, Kuzey Suriye'de Orta Fırat Bölgesi'nde yaygın olarak görülmeye başlanan ve kronolojik olarak Erken Tunç Çağı'nın geç evresine (MÖ 2350-2000) tarihlendirilen kaya oyuğu kuyu tipi mezarlardan olan K-56 ve K-73 Numaralı mezarların içerisinde tespit edilmiştir. Ele geçen figürinlerin, bölgede Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısında yoğun olarak tespit edilen bu tip kaya oyuğu mezar içerisinde ele geçmesi, tarihlendirme, tanımlama ve kullanımları hakkında fikir yürütülebilmesi açısından belirleyici nitelikte gözükmektedir.

4.1. K-56 No.lu Kaya Oyuğu Mezardan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürin

Pişmiş toprak figürinlerden ilki, Erken Tunç Çağı'nda kullanım görmüş olduğu tespit edilen ana kayaya oyulmuş kuyu tipi mezar geleneğinde açılmış olan ve dikdörtgen planlı 56 No.lu Kaya Oyuğu Mezarda¹ (Resim 1, Çizim 1) ele geçmiştir. Söz konusu mezarda ayrıca Erken Tunç Çağı IV evresine tarihlendirilen sunu kapları ve dönem özelliğini yansıtan çanak çömlek buluntuları da tespit edilmiştir.

Hamuru açık kahverengi (7,5YR 7/6), dış astarı devetüyü renginde (5YR 8/3) olan pişmiş topraktan yapılmış olan figürin mezar içerisinde iki parça halinde bulunmuştur ve sonradan birleştirilmiştir (Resim 2). Kabaca elle şekillendirilmiş, silindirik ve sütun biçimli gövdeden oluşan, kısa kolları yanlara doğru açılan figürinin yüksekliği 22,1 cm, genişliği 5,2 cm, bel genişliği en dar yerinden 2,7 cm, kol açıklığı 5,6 cm. olarak ölçülmüştür. Figürinin baş kısmının hemen üstünde dikdörtgen biçiminde yükselen ve başın arka tarafına doğru devam eden taç görünümü bir başlık bulunmaktadır. Baş ve boyun arasındaki mesafeye göre değerlendirildiğinde uzunca boyna sahip figürinin yüzünün karşılıklı iki yanında alınından kulaklarının olduğu bölüme kadar inen alt alta dört sıralı kabartma biçiminde applike edilmiş kısa saçları bulunmaktadır. Figürinin gözleri abartılı bir şekilde yuvarlak, içi oyuk ve applike olarak belirtilmiştir. İki gözün hemen ortasında yandan kuşu andıran gaga biçiminde ince uzun bir şekilde belirtilmiş bir burun bulunmaktadır ve ağız detayının belirtilmediği görülmektedir. Boyun kısmı tasma biçiminde bir gerdanlıkla çevrelenmiştir ve bu kolyenin hemen altında içi oyuk yuvarlak biçimli kabartma ve

¹ K-56 No.lu Kaya Oyuğu Mezara giriş, yukardan 70 cm derinliğinde bir kuyuyla sağlanmaktadır. Mezar taban seviyesine uzunluğu 40 cm, yüksekliği 30 cm. olan bir basamakla ulaşılmaktadır. Mezar odasına güneyden giriş ise, 60 cm yüksekliğinde 70 cm genişliği olan bir kapıyla sağlanmaktadır. Mezar odası, kuzey-güney yönünde 270 cm uzunluğa, doğu-batı yönünde de 120 cm genişliğe sahiptir.

aplike edilmiş olan bir diğer kolye hattı göğüs kısmının hemen üstüne kadar uzunlamasına devam etmektedir. Kollar stilize olarak kısa ve iki tarafta açık olarak yapılmıştır. Kolyenin hemen altında yine pişmiş topraktan kabartma olarak applike edilmiş şekilde içi oyuk yuvarlak biçimde göğüsleri işlenmiştir. Sütun biçiminde aşağıya doğru genişleyen alt kısımda herhangi bir bacak çizgi detayı bulunmamaktadır ve tabanı dışarıya taşkın konveks dairesel bir forma sahiptir.

Bu figürin, arkaya doğru çıkıntı yapan taç biçiminde başlığı, yüzün her iki yanında alt alta dört sıralı kısa saç biçimi ve yuvarlak içi oyuk gözler ve gaga biçiminde burnu ile Tell Selenkahiye yerleşiminde ele geçen ve IA Tip'ine sınıflandırılan gruptaki örneklerden özellikle ikisiyle benzerlik taşımaktadır (Liebowitz 1988, Pl.3A.2-3). Ayrıca yine burnu, gözleri, saçları ve başlık detayıyla Ebla (Tell Mardikh) (Peyronel 2008, 802, Fig.2.2; Ramazzotti 2012, 370, Pl.II. Fig.3a-b), Tell Halawa (Meyer-Pruss 1994, Abb.4/17, Abb.8/71), Tell Chuera² (Orthmann 1986, 30, Abb.14a.b; Orthmann 1995, Abb.34.2, 3, 4, Abb 66.11-15), Tell Hadidi (Dornemann 1989, Pl.10.o), Tell es-Sweyhat (Holland 2006, Fig.155.2, 12, Fig.332.15), Tell Bi'a (Miglus – Strommenger 2002, Taf.38.14-15, Taf.40.8, Taf.43.3) yerleşimlerinde genellikle Erken Tunç Çağı IV tabakalarında saptanan örneklerle büyük benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Kollarını iki yanına açmasıyla ve kolye benzerliklerine göre de Kurban Höyük IV. Evreyi (MÖ 3. Binyılın Orta ve Geç evresi) temsil eden insan figürin örnekleriyle (Algaze 1990, Pl.151/b) paralellikler göstermektedir. Bölgede ele geçen figürin örnekleri göz önüne alındığında ve başta çanak-çömlek olmak üzere kaya mezarı içinde saptanan diğer buluntu grupları bir arada değerlendirmeye alındığında, söz konusu figürinin tarihinin Erken Tunç Çağı'nın geç evresi olan ETÇ IV'ün sonlarına ait olabileceği düşünülmektedir. Baş kısmının üstündeki dikdörtgen biçimli başlığın ve kolyedeki süsleme detayların Orta Tunç Çağı'nın ilk evresine ait örnekleri andırıyor olması, Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na geçişteki sürekliliği gösterir nitelikte değerlendirilebilir. Nitekim figürinin duruşu, ayak kısmı ve taban detayları, bölgedeki MÖ 3. Binyılın ikinci yarısına ait stil özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca mezarda ETÇ IV evresine tarihlendirilen, kaliteli yapım Yalın Basit Mal Grubuna ait kap formlarının da yoğun olarak ele geçmesi tarihlendirme hakkında yardımcı olan unsurlar arasında değerlendirilebilir.

4.2. K-73 No.lu Kaya Oyuğu Mezardan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürin

Pişmiş toprak figürinlerden diğeri, Erken Tunç Çağı'nda kullanım görmüş olduğu tespit edilen ana kayaya oyulmuş kuyu tipi mezar geleneğinde açılmış olan ve dikdörtgen planlı 73 No.lu Kaya Oyuğu Mezarda³ (Resim 3, Çizim 2) ele geçmiştir. Söz konusu bu kuyu tipi kaya oyuğu mezarın da hem planının bölgedeki Erken Tunç Çağı mezar geleneğini yansıtmaması hem de çanak çömlek verilerinin ve diğer buluntu gruplarının⁴ dönemin karakteristik özelliklerini taşıyor olması, söz konusu figürinin tarihlendirilmesi ve tanımlanması açısından önem taşımaktadır.

Hamuru açık kahverengi (7,5YR 8/4), dış astarı açık devetüyü renginde (10YR 8/2) pişmiş topraktan yapılmış olan figürinin, yüksekliği 12,2 cm, omuz genişliği 3,4 cm, en geniş yeri olan ayak kısmının genişliği 3 cm olarak ölçülmüştür (Resim 4). Pişmiş topraktan yapılmış kadına ait bu figürinin kafa kısmının kırık olduğu ve geri kalan yerlerin sağlam olduğu gözlenmiştir. İki kol göğüste birleştirilmiş dua eder vaziyettedir. El ve parmaklar belirgin olarak verilmiştir. Boyun kısmında applike olarak yapılmış yan yana tek sıralı eşit uzunlukta boncuk taneleri şeklinde kolye detayı verilmiştir. Sütun biçiminde aşağıya doğru genişleyen alt kısımda herhangi bir bacak çizgi detayı bulunmamaktadır ve tabanın dışa doğru dairesel bir forma sahip olduğu ancak bir bölümünün kırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu figürinin benzer örnekleri; Tell Selenkahiye figürinlerinin II. Grubundakilerle (Liebowitz 1988, Pl.10) Tell Chuera (Pruss 2011, pl. 1: 4; Orthmann 1986, 28, Fig.2-4, 9-11, Abb. 31, Abb. 32. 3, 8) ve Tell Bia'da (Miglus – Strommenger 2002, Taf.93:7, 9-11), Tell es-Sweyhat'da (Holland 2006, Fig. 156.6), Harran'da (Çetin 2012, ek.s.15, Mutlu 2019) saptanmıştır ve özellikle ellerin duruşu, parmak detayları ile önemli benzerlikler göstermektedir. Bölgedeki diğer yerleşimlerde ele geçen benzer figürinlerin buldukları tabakalar göz önüne alındığında ve başta çanak-çömlek olmak üzere K-73 No.lu kaya mezarı içinde saptanan diğer buluntu grupları bir arada değerlendirildiğinde, söz konusu figürinin ETÇ IV evresine tarihlendirilebileceği düşünülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Erken Tunç Çağı Fırat yerleşimlerinden ele geçen ve MÖ III. Binyılın orta evresinden geç evresine kadar kullanım görmüş olduğu ortaya konulmuş (Cooper 2006: 117) olan pişmiş toprak figürinlerin stilistik özellikleri

² Soğmatar'dan ele geçen figürin, Tell Chuera'da figürin kafa, gövde ve kollar ve de ayak, taban kısmıyla ilgili yapılan kategorilendirmeye göre kafa kısmı Tip 3.3 grubuna, gövde ve ayakla taban kısmı da 1.1 grubuna girmektedir ve yerleşimin Erken Hanedanlar sonu/Akkad dönemine denk gelen 1D-1E tabakalarına karşılık gelmektedir.

³ K-73 No.lu Kaya Oyuğu Mezarı da dikdörtgen planlı bir mezardır. Mezarın kuyu kısmı 100x130 cm ölçülerinde ve yüksekliği 130 cm'dir. Kuyu kısmının zemininde güneyde 50 cm yüksekliğinde ve 20 cm genişliğinde tek basamak yer alır. Giriş kapısı 60x80 cm'dir. Mezar odasına 40 cm yüksekliğinde ve 20 cm genişliğinde bir basamakla inilmektedir. Mezar odası ölçüleri 290x330 cm ve yüksekliği 170 cm'dir. Mezar odası sade yapılmıştır.

⁴ Mezarda gömü hediyesi olarak bırakılan diğer bir buluntu, MÖ 3. Binyılın ikinci yarısına tarihlendirilen ve benzerleri Kuzey Suriye ve Mezopotamya'daki yerleşimlerde görülen pişmiş topraktan kapalı vagon minyatür araba modelidir.

bakımından Suriye'nin diğer kültür bölgelerinden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar figürinlerin kesin kültür sınırları tam olarak belirlenmemiş olsa da Güneydoğu'ya Tell Bi'a'ya kadar ilerledikleri ve doğuda da Tell Chuera'ya kadar yayılım gösterdiği bilinmektedir (Liebowitz 1988: 26; Meyer – Pruss 1994: 53–54). Kuzey içine sınırın Anadolu içlerine Fırat'ın yukarı hattı boyunca devam ettiği görülmektedir. Şu ana kadar bu figürinlerin en çok yoğunlaştığı yer olarak Erken Tunç Çağı kent merkezlerinin odağı olan Kuzey Suriye Fırat yerleşimlerinin bulunduğu alan gösterilmektedir (Cooper 2006: 117).

Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de Erken Tunç Çağı'nın son safhasında yoğun olarak kullanıldığı gözlemlenen pişmiş topraktan yapılmış olan bu figürinlerin benzerlerinin Soğmatar'daki kaya oyuğu mezarlardan da ele geçmesi, Harran Ovası sınırları dışında kalan, kayalık, tarıma elverişli olmayan bir alanda yer alan Soğmatar'ın da bu figürinleri kullanan halkların kültürel sınırları içerisine girdiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Erken Tunç Çağı'nın geç evresine tarihlenen insan biçimli el yapımı pişmiş toprak figürinler temelde iki eliyle göğsünü tutan ve ayakta duranlar ile her iki kolu yanlara çıkıntı biçiminde ayakta duran figürinler biçiminde gruplandırılmıştır. Soğmatar'da ele geçen figürinler bu iki farklı gruba ait örneği içermektedir. Bu dönemin pişmiş topraktan el yapımı, yayvan, hafif içbükey insan figürinlerin en çok ayakta tasvir edilmiş olma özelliği Soğmatar'daki örneklerde de gözlenmektedir. Ayrıca yine ayakta durmasına yardımcı olan dairesel veya oval tabanlara sahip, sütun şeklinde duran, insan formunun doğal hatlarını pek de yansıtmayan bir alt gövde de Soğmatar'dan ele geçen her iki figürin örneğinde görülmektedir. Yine dönem özelliği olarak figürinlerin yüzlerinin belirgin ve genellikle gaga biçimde oldukça dikkat çekecek şekilde burunlara sahip olması ve ağız ile çene detayının verilmemiş olması özelliklerinin de Soğmatar'dan ele geçen figürin örneklerinden birinde (K-56 numaralı Kaya Oyuğu Mezardan ele geçen figürin) görülüyor olması Soğmatar'ın kültürün yayıldığı alan içerisine girdiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Söz konusu figürinler kullanım alanları açısından bir değerlendirme yapılacak olduğunda, belirli yerleşimler dışında genellikle ortak halkın günlük aktivitelerini yürüttüğü yerlerden, ev kalıntılarının içinde, evin bitişiğindeki oda, avlu ve sokak kalıntıları arasında bulunduğu, Selenkahiye yerleşiminde görüldüğü gibi mezardan ele geçen figürin örneklerinin nispeten daha az sayıda olduğu dikkati çekmektedir. Figürinlerin ele geçtikleri konuma göre değerlendirilmesi gerektiği görüşünden yola çıkılacak olursa, Soğmatar'daki örneklerin de mezar içinden gelmesi onların bir ritüel cenaze töreni eşliğinde mezara getirildiğini ve kült-büyülü alemle ilişkili olduğu fikrini güçlendirmektedir. Ayrıca figürinlerin bir kısmının tanrı/tanrıçaları, bir kısmının da tapanları/ibadet edenleri temsil ettikleri düşünüldüğünde, Soğmatar'da özellikle K-56 No.lu kaya oyuğu mezardan ele geçen kafası üstünde taç biçimli başlığı olan, gaga biçiminde burnuyla kuş görünümlü yüze sahip, yarı-kuş, yarı-insanı betimlediği anlaşılan figürinin ibadet edenden daha çok, bir tanrıçayı temsil etme olasılığının daha kuvvetli olduğunu düşündürmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, Y. (2010) *Antik Dönemde Edessa* (Urfa), Tiydem Yayıncılık, Ankara.
- Albayrak, Y.- Mutlu, S. İ. (2014) "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2012", *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 337-352.
- Albayrak, Y. -Mutlu, S. İ. (2015) "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 259-278.
- Albayrak, Y. (2015) "Soğmatar Kült Merkezi İle İlgili Yeni Öneriler", *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, 237-252
- Albayrak, Y. (2016) "Edessa'da Paganizm Ve Hıristiyanlık", *Karadeniz*, Sayı 32, 316-324
- Albayrak, Y. – Mutlu, S. İ. (2018) "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 525-544.
- Albayrak, Y. (2019a) "Soğmatar Nekropolü 2017 Yılı Temizlik Çalışmaları", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 651-668.
- Albayrak, Y. (2019b) *Göbekli Tepe'den Edessa'ya Şanlıurfa*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, Y. – Mutlu, S. İ. – Mutlu, S. – Çelik, B. (2019) "Soğmatar'da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar", *Karadeniz*, Sayı 41, 263-274.
- Algaze, G. (1990) *Town And Country In Southeastern Anatolia: Vol. I: The Stratigraphic Sequence At Kurban Höyük-Plates*, The Oriental Institute Of The University Of Chicago, Chicago.
- Badre, L. (1980) *Les Figurines Anthropomorphes En Terre Cuite À L'âge Du Bronze En Syrie* (Paris).
- Barrelet, M. T. (1968) *Figurines Et Reliefs En Terre Cuite De La Mesopotamie Antique*, Vol. I Paris.
- Beyer, D. (1982) *Meskéné – Emer: Dix Ans De Travaux 1972–1982* (Paris).
- Brandes, M.A. - Selz, G. (1989) "Ausgrabungen In Tall Bi)A 1987: Klein Funde" *MDOG* 121, 50–7.
- Cooper, L. (2006) *Early Urbanism On The Syrian Euphrates*, New York: Routledge.
- Çelik, B.- Albayrak, Y. (2019) "Soğmatar'dan Ele Geçen Bir Kartal Figürü", *Karadeniz*, Sayı. 37, S. 60-

- Doremann, R.H. (1989) "Comments On Small Finds And Items Of Artistic Significance From Tell Hadidi And Nearby Sites In The Euphrates Valley" In A. Leonard, Jr. & B.B. Williams (Ed.) *Essays In Ancient Civilization Presented To Helen J. Kantor* (Chicago), 59–75.
- Fugmann, E. (1958) *Hama. Fouilles Et Recherches 1931–38* Iı (1): *L'architecture Des Périodes Prehellenistiques* (Copenhagen). *Gezira Siriana* (Milan).
- Hodder, I. (2006) "Figürinler Hakkında Düşünmek", Şennur Şentürk (Sergi Küratörü Ve Koordinatör), *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7-10.
- Holland, T. A. (2006), *Excavation At Tell Es-Sweyhat, Syria, Archaeology Of The Bronze Age, Hellenistic, And Roman Remains At An Ancient Town On The Euphrates River, Volume 2, Part 2: Figures And Plates*, Oriental Institute, Chicago.
- Klein, H.-Orthmann, W. (1995) "Grabungen Im Bereich Des Steinbau 2" *Ausgrabungen In Tell Chuera In Nordost-Syrien I - Vorbericht Über Die Grabungskampagnen 1986 Bis 1992*, Saarbrücker Druckerei Un Verlag, Germany, 73-94.
- Liebowitz, H. (1988) *Terracotta Figurines And Model Vehicles*. Bibliotheca Mesopotamica 22; Malibu.
- Loon, M. Van (1988) *Hammam Et Turkman I(1–2)*, Leiden.
- Mallowan, M. (1937) "The Excavations At Tell Chagar Bazar", *Iraq* Iv: 9, 1-177.
- Meyer, J-W. - Pruss, A. (1994) *Ausgrabungen In Halawa 2. Die Kleinfunde Von Tell Halawa*, A. Schriften Zur Vorderasiatischen Archaologie 6, Verlag, Germany.
- Meyer, J.W. (2008) "The Anthropomorphic Terracotta Figurines From Tell Chuera And Halawa: Their Chronology And Their Meaning," In *Proceedings*, 349–363.
- Miglus, P. A.- Strommenger, E. (2002) - *Tall Bi'a - Tuttul Vuu. Stadtbefestigungen, HäUser Und Tempel* (Wissenschaftliche Veröffentlichungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft 103), Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei Und Verlag.
- Moortgat, A. (1960) *Tell Chuira In Nordostsyrien, Vorläufiger Bericht İber Die Grabung 1958*. Koln Und Opladen.
- Moortgat-Correns, U. (1988) *Tell Chuera In Nordost-Syrien Vorläufiger Bericht Über Die Elfte Grabungs*
- Mutlu, S. İ. - Albayrak, Y. (2018). "Harran Ve Soğmatar'da Sin Kültünün Varlığı", *Karadeniz*, Sayı. 37, S. 133-144.
- Mutlu, S. İ. (2019) "2014-2018 Yılları Arasında Harran Höyük Kazısı'nda Bulunan Erken Ve Orta Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri", *Harran Ve Çevresi: Arkeoloji, Şurkav Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Ve Araştırma Vakfı Yayınları* (Baskıda).
- Orthmann, W. (1986) *Nordost-Syrien 1982 Und 1983, Vorläufiger Bericht Über Die 9. Und 10. Grabungskampagne*, Berlin.
- Orthmann, W.- Pruss, A. (1995) "Der Palast F", *Ausgrabungen In Tell Chuera In Nordost-Syrien I - Vorbericht Über Die Grabungskampagnen 1986 Bis 1992*, Saarbrücker Druckerei Un Verlag, Germany, 73-94.
- Özgüç, T. (1943) "Ön Tarihte Anadolu İdollerinin Anlamı" *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* Sayı:1 Cilt:2, 65-72.
- Parrot, A. (1956) "Le Temple D 'Ishtar", *Mission Archeologique De Mari*, Vol. I. Paris.
- Petty, A. (2004) *Bronze Age Figurines From Umm El-Marra, Syria: Style And Meaning*, Unpublished Phd Dissertation, Johns Hopkins University.
- Peyronel, L. (2008) "Making Images Of Humans And Animals. The Clay Figurines From The Royal Palace G At Tell Mardikh-Ebla, Syria (Eb Iva, C. 2400-2300 Bc)", *Proceedings Of The 5th International Congress On The Archaeology Of The Ancient Near East*, Vol. Iı, Madrid.
- Pruss, A. (2011) "Figurines And Model Vehicles", In *Associated Regional Chronologies For The Ancient Near East And The Eastern Mediterranean, Jezirah (Arcane I)*, Ed. Lebau, M. Turnhout: Brepols: 239-254.
- Ramazzotti, M. (2012) "Esthetic And Cognitive Report On Ancient Near Eastner Clay Figurines, Based On Some Early Syrian And Old Syrian Records Discovered At Ebla - Tell Mardikh (Syria)", *Scienze Dell'antichita*, Roma.
- Rouault, O. - Masetti-Rouault, M.G. (1993) *L'eufrate E İl Tempo: Le Civiltà Del Medioeufrate E Della*.
- Sakal, F. (2019) "Anthropomorphic Figurines", *Final Reports Of The Syrian-German Excavations At Tell El-'Abd Volume Iı: Small Objects And Environmental Studies, Marru Band: 5/2*, Ed. Finkbeiner, U., Zaphon, Münster.
- Toueir, K. (1978) "Clay Figurines Of The Third Millennium", *The Syrian Archaeological Expedition To Tell Al'abd Zrejehey* (Syro-Mesopotamia Studies, Malibu), 1–15.
- Van Loon, M. (1973) "A-First Results Of The 1972 Excavations At Tell Selenkahiye", *Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, Vol. Xxııı, 145-158.
- Yardımcı, N. (1992) "1990 Yılı Harran Kazı Ve Restorasyon Çalışmaları", *Xıı. Kazı Sonuçları Toplantısı Iı*, Ankara, 423- 442.
- Yardımcı, N. (2007) *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Harran*, Ege Yayınları, İstanbul.

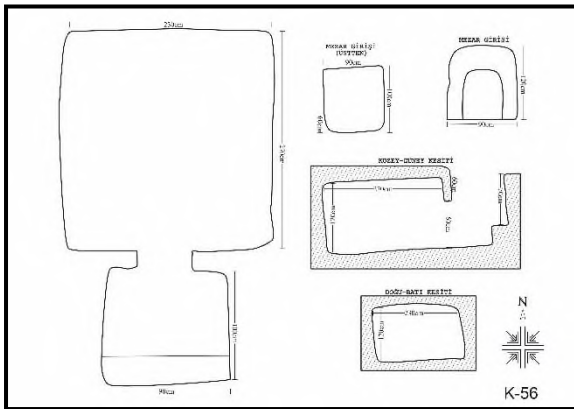
RESİMLER

Harita 1: Metinde Geçen Yerleşimleri Gösteren Harita

Resim 1: K-56 No.lu Kaya Oyuğu Mezarın Girişi

Çizim 1: K-56 No.lu Mezarın Planı

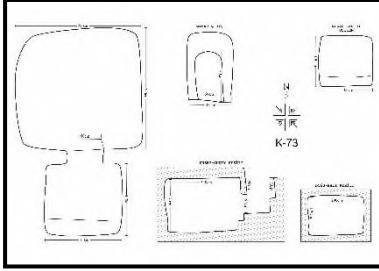

Resim 2: K-56 No.lu Mezardan Pişmiş Toprak Figürin (ETÇ IV Sonu)

Resim 3: K-73 No.lu Kaya Oyuğu Mezarın Girişi

Çizim 2: K-73 No.lu Kaya Oyuğu Mezarın Planı

Resim 4: K-73 No.lu Mezardan Pişmiş Toprak Figürin (ETÇ IV)